

KATONA EDIT

Újvidéki Egyetem, BTK,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
gerjo@sabotronic.co.rs

TARTALMI ÉS NYELVI JELLEGZETESSÉGEK
VIZSGÁLATA ELSŐS GIMNAZISTÁK
FOGALMAZÁSAIBAN*

Research into Characteristics of Content and Language
Use of First Year Gymnasium Students

A szerző dolgozatában egy korábbi kutatását folytatja, középiskolások élményszerű fogalmazásainak jellegzetességeit vizsgálja. A dolgozat célja kettős: egyfelől a tartalom megformálását, az érzelmi motívumok kidolgozását, a szöveg nyelvi-stilisztikai jellemzőit mutatja be, másfelől a statisztikai mutatók érvényességét elemzi, illetve dolgozatszemelvények révén a különböző fogalmazási készségek és azok hiányának együtthatását taglalja.

Kulcsszavak: tartalmi tagolódás, szerkezet, érzelmek megfogalmazása, nyelvi sajátosságok, igehasználat.

A fogalmazással foglalkozó szakirodalom gazdag elméleti munkákban, a szövegértelmezési feladatok és a hozzá kötődő felmérések is számosak, mindezt a PISA-felméréshez való csatlakozás is sürgető szükségként határozta meg. A fogalmazáselemzésre vállalkozó műhelymunka kevesebb, noha igazán csak ezekből nyerhetünk ismereteket a fogalmazási képesség

* A tanulmány a Szerb Köztársaság Oktatás- és Tudományügyi Minisztériuma 178017. számú, a Kisebbségi nyelvi, irodalmi és kulturális diskurzusok Délkelet- és Közép-Európában (Diskursi manjinskih jezika, književnosti i kultura u jugoistočnoj i srednjoj Evropi) című projektuma keretében készült.

szintjére vonatkozóan (pl. B. FEJES 1981, JAKAB 1983, MOLNÁR 2000, CSÁKBERÉNYINÉ 2007, MAJOR 2010). A mi délvidéki viszonylatainkban pedig szinte a nulláról kell indulnunk, s igazából az anyaországi felmérésekhez való csatlakozás elengedhetetlen lenne, függetlenül attól, hogy a határon túli régiók specifikus helyzetben vannak.

A tartalom megformálása

A fogalmazás az önkifejezés és önértelmezés eszköze, általa a tanuló hangot ad a világról alkotott ítéleteinek, életpaszlatainak, megélhet és megoldhat különféle konfliktushelyzeteket, mindemellett anyanyelvi kompetenciájáról is tanúbizonyságot tesz. A fogalmazásban a tanuló (egymástól igen eltérő jellegű) képességei fonódnak össze.

A tartalom kidolgozásához a fogalmi rendszer, a világról alkotott ismeretek mozgósítására van szükség. Könnyű belátni, hogy a gondolkodási képesség fejlettsége és folyamatos fejlődése is jelentékeny hatással van a teljesítményre, noha a jó kognitív képességek nem jelentik apriori a fogalmazási képesség magas szintjét. A mondandó intellektuális előkészítéséhez szorosan kötődik a mondanivaló megfelelő regiszterű kidolgozása a nyelvi-stilisztikai készségek alkalmazása révén. A Takala-féle modell *diskurzustervezéséről* és *szövegszerkesztéséről* beszél (MOLNÁR 2002; 195). A fogalmazási képesség vizsgálata részekre bontva és általános benyomás révén is történhet, a részrendszerek egymásra hatásától sohasem tekinthetünk el, mivel kétségtelen, hogy bonyolult, soktényezős összefüggésrendszerrel van szó.

Nagy József felosztásában íráskészségről – a „legfeljebb mondatszintű írásbeli közlés eszközéről” és fogalmazási képességről – „az összefüggő gondolatrendszerek írásbeli szabályrendszeréről” van szó (idézi MOLNÁR 2002; 194). Korábbi dolgozatomban foglalkoztam a fogalmazások terjedelmével, szerkesztettségi fokával, a mondatok terheltségével, az összetett mondat típusok százalékos eloszlásával, a lányok és a fiúk által írt fogalmazások mutatóival stb. (KATONA 2011) A felmérés tárgya továbbra is a zentai Bolyai Tehetséggondozó Gimnázium két osztályának fentebb említett munkámban elemzett 36 beleélt fogalmazása. A korábban elkészült mutatókat most újabakkal egészítem ki, s megkísérlek megállapításokat tenni arra vonatkozóan, milyen különbségeket mutatnak a saját kreativitás nyomán készült dolgozatok: *Egy kopott bakancs meséli*, *Egy zongora/hegedű megpróbáltatásai*, illetve *Egy hegedű öröme és bánata* és az Iliászból, illetve

az Odüsszeiából ismert történetek alapján készült dolgozatok: *Odüsszeusz ja meséli, Egy birka meséi, Egy kutya története.*

Mindemellett a szöveg tartalmi és nyelvi jellegzetességeit kívántam feltárni, mintegy alapot teremtve a további vizsgálatokhoz, másfelől összevetési lehetőséget adni más kutatások eredményeivel való összevetéshez. A dolgozat második részében megjelenő igestatistikai kimutatás is ezeket a célokat szolgálja.

A beszéd és a gondolkodás kapcsolata nyilvánvaló, mondanivalónkat gondolkodás által foglaljuk keretbe, tereljük megfelelő mederbe. A gondolkodás az anyaggyűjtés egyik formájaként is funkcionál fogalmazáskor, de természetesen a szelektálásban és az elrendezésben is kitüntetett szerepe van. A kétféle fogalmazás természetesen más lehetőségeket biztosít a kreativitás szempontjából, ám a téma kifejtése, tartása, a hozzá kapcsolódó világismereti tényezők mellett éppen a feldolgozásban mutatkozó kreativitás lehet a legmeghatározóbb tényező.

A mitológiai témához kötött fogalmazásnál a feladat a személyes átélés, a megfelelő beszédhelyzet létrehozása volt az elsődleges feladat.

A 18 tanuló közül egy kivételével mindenki személyes elvű, egyes szám első személyű fogalmazást írt, egy tanuló nem tudta megteremteni ezt a beszédhelyzetet, ő csak elmesélte az Iliász adott epizódját. A személyesség különbözőképpen mutatkozott meg az egyes alkotásokban. A legtöbb írás személyes helyzetelemzéssel indul, majd az elbeszélő beleszövi a története az irodalmi anyagot, s a végén visszatér a maga helyzetére vonatkozó konklúzióhoz.

Odüsszeusz íjának történetét egy tanuló a mag állapotból kiindulva taglalja, majd a faként eltöltött időszakot is hosszan ecseteli. Egy másik tevékenyen segíti gazdáját a sikeres célzásban. Az eposzi anyag ironikus újraértelmezésével találkozunk az egyik legkiválóbb munkában, amelyben Pénélopé kéjvágyának a részletezésére kerül sor, ami az íj irigykedését is kiváltja. Igazi telitalálatot jelent egy, az íj szemszögéből írt fogalmazásban a harc a pókkal, a méltatlankodás a pók tevékenysége miatt, s hogy Odüsszeusz megjelenése a pók elleni hadviselés sikeres befejezését is jelentené. Egy másik íj férfiasságával tűnik ki, s Artemiszről és az íjlányokról álmodozik (*Artemisz, a gyönyörű szűz elvisz otthonába, egy nagy erdőbe... s végre kiengedhetem a több évig elszorított íjösztönt*). A birka szemszögéből írt történetben sajtós vonásként említhető, hogy egy tanuló fogalmazásában kölcsönös segélynyújtásról beszél a küklópszal szemben. A Hektór történetét tematizáló írás erénye, hogy Akhilleusz önhittségét ironikus felhangokkal mutatja be,

de ugyanakkor az elismerés hangját sem akarja elnyomni a megcsonkított holttest, noha balsorsának Akhilleusz az oka.

A befejezés nem kapott nagy hangsúlyt a fogalmazásokban, egy tanuló el is tekintett tőle, egy a végén elfeledkezik a saját sorsáról, elragadja a közismert történet, illetve ketten mesebeli véget írnak: kincsosztással, aranymarkolatú karddal.

Szerkezet és érzelmi motiváltság

A vizsgálódás során a kétféle fogalmazás tartalmi jegyeinek, strukturálásának elemzése mellett az érzelmi attitűd alakulása érdekelt. (Erre a korábbi dolgozatban csak célzást tettem.) Izgalmas kérdés volt, hogyan történik a feltételezhető érzelmi momentumok: az öröm és bánat ábrázolása, milyen a megpróbáltatások leírásának kifejtettsége, egyáltalán milyen kifejezőkincs-csel rendelkeznek a kilencedikesek.

Az ún. fantáziafogalmazásokban a tanulók (ahogy az várható is volt) a tárgyak sorsa révén egy élet tapasztalatait tárják fel. Felmerülő tartalmi szegmentumok: A tárgy elkészülte, állomásozása a boltban, a megvásárlás, a gazda viszonyulása, közös örömök, sikerek, megpróbáltatások, háttérbe szorulás, a vég bölcs vagy rezignált számbavétele. Ez egyértelműen kivehető struktúra a fogalmazásokban, függetlenül attól, hogy a cím tartalmazta-e az öröm és bánat fogalmakat.

A tanulók tehát az öröm és bánat köré szőtték a tematikus hálót. Ahogy azt Szikszainé Vigh Árpád megállapításaira építve kifejti, „a szöveg szemantikai egyneműségéhez elengedhetetlen feltétel”, hogy „azonos lexikai mezőbe” tartozó, egymáshoz közel álló jelentésegységek kerüljenek egymás mellé, „és a szó szerinti és tartalmi elemisméltődéssel rendszert, »szöveg-hálót« képezzenek” (SZIKSZAINÉ 166). Az általam vizsgált 18 fantáziafogalmazásban a leggyakoribb szavak a következők voltak: *boldog, öröm*, de főképp az *örül, érzés*, de inkább az *érez*. Olyan fogalmazás nincs, amelyikben valamelyik szó ne szerepelne (általában kétszer-háromszor is). A legtöbbször előforduló szó az *érez*, mely azonban magában nem tartalmaz, ezért vagy tárgya, vagy mellékmondata révén kapcsolódik a témához, s különféle emóciókat fejezhet ki. A kulcsszavak a fentiek mellett az említett igékhez kapcsolódó névszók, melyek láncá révén a szöveg szerveződik.

Az már a tanulók nyelvi kompetenciáját érinti, hogy milyen változatosan alkalmazták ezeket a kifejezéseket, s milyen egyéb egyedi vagy közismert fordulatokkal éltek a jelentésalkotás során.

Az öröm és a bánat kifejezése

Az *örül* ige és az *öröm* főnév előfordulása és a hozzájuk kapcsolódó kiegészítők: Az *örül* ige egyszerű és összetett mondatok régeneként áll gyakran: Ennek nagyon *örültem*... *Örültem* a sikernek...; *Ő is örült*, és megköszönte kerékpárjának az eredményt; Először én is *örültem*, hogy...; *Örült*, mikor nyertek az olimpián; Nagyon *megörült*, majdnem sírva fakadt; *Megörültem*, hogy végre nem leszek egyedül.

Frazeologizmusok elemeként: Előnti az *öröm* a verseny miatt; Valamilyen hatalmas és egyben kimondhatatlan *öröm* töltötte be szívemet, mikor megláttam a lány mosolyát, szeme csillogását és egyben kíváncsiságát; Eltáncolta az *örömtáncot*...

A *boldog* melléknév jelzőként, névszói-igei állítmány részeként és funkciógis kifejezésben: *Boldog* napok, hetek, hónapok jöttek; *Boldogabb volt*, mint bárki más; *Boldogok voltunk* mi együtt, de..; *Boldoggá tett* az a tudat, hogy az emberek keresik a szépet.

Az *érez* ige tartalomadó kiegészítéseiben is szerepel természetesen a *boldogság*, a *szeretet*: *Éreztem*, hogy gazdám nagyon *boldog*, és vele én is *boldog* voltam; A kerékpár érezte Enikő szeretetét. Az *érez* igéhez kapcsolódó pozitív tartalmak jelző, illetve tartalomadó mellékmondatok révén: *Jó* érzés volt, hogy...; mikor még úgy éreztem, *érdemes* élni.

Az *öröm*, *boldogság* kifejezése közismert fordulatokkal, melynek kulcsszavai a *szeretet*, *szív*, *vidámság*, *meghittség*, *újjászületés*, *melegség*: *Újjászülettem*, fiatalnak éreztem magamat; *Vidáman* teltek mindennapjaim; A nyugodtság és *meghittség* napjai voltak ezek, mintha minden gondom elmúlt volna; *Szeretni* és *szeretve* lenni; Nagyon belelopta magát a *szívébe*; *Boldogság* tölti el érző kis *szívemet*; ... kellemes *melegség* önt el, ha azokra a szépen zengő dallamokra gondolok...

A *bánat* kifejezése érzelmi töltésű igékkel, az *érez* ige kiegészítésével, a sötétséget, a szürkeséget, a sivárságot, ürességet, pusztulást, porosodást, elhagyatottságot, magányt tematizáló kifejezésekkel történik. A *bánat* esetében mind a 36 dolgozatot vizsgáltam, s megállapítottam, hogy a mitológiai történethez kötődő fogalmazásoknak csak mintegy húsz százaléka fejt ki ezt a motívumot, elsősorban a megcsönkített holttest és az új történetében: *Sötét van, a vizes, dohos szagtól már alig tudok lélegezni*. Immáron tizenötödik éve itt *porosodom* ebben a kamrában; Nagyon régóta itt *porosodom*...; *Az idő megöregített, meglazította húromat*; Most a garázsban *porosodom*; A *rozsdá* is lassan rám telepszik; Érzem, hogy *rozsdásodom*. Mi lesz velem? Ha nem

lesz rám szükségük, *kidobnak*; *Nem törődik velem senki*, talán János is *elfelejtett*; Megtapasztaltam a rozsdás keserű ízét és a *tönkremenés* folyamatát; Itt heverek a padláson *egyedül* már sok-sok éve, *viharvertségemet* és *kopottságomat* eltakarta az idő *porral*. Egy *könnycsepp* végigmegy az arcomon, és szomorúan nézem a földet egy ismeretlen helyen, megint csak a *porban* heverve. Napjaim innen szürkévé, halotti *szürkévé*, *magánossá* váltak. *Nem érdekeltem már senkit, kiselejtezték*, s felkerültem a *sötét* padlásszobába.

A bánat kifejezése teljes jelentésű emocionális igékkel: ...most pedig én *kesergek*; *Elszomorodtam*, hogy...; Abban a percben *sírtam* én is. *Sírtam*, és szebben, tisztábban szívszaggatóbban játszottam, mint addig bármikor; Nem tudtam többet se tisztán, se ékesen muzsikálni, és ez nagyon *bántott*; *Féltem, félttem*, hogy magam maradok...

Az *érez* igéhez kapcsolódó módhasonlító mellékmondattal: ...sokáig úgy *éreztem*, hogy eldobott magától, mint holmi ócska rongyot; úgy *érezte*, nem kell már senkinek; Úgy *éreztem*, magam vagyok; Próbáljunk odafigyelni a másokra, hogy a másik ne *érezze* úgy magát, mint ahogyan én *éreztem*, *megaláztatva, cserbenhagyva, egyedül*.

Természetesen szép, közismert fordulatokra is rábukkanhatunk: *Nagyon a lelkembe tiportak*; *Gyógyíthatatlan sebet ejtett a lelkemen*.

Negatív festéssel: Nekem miért *nem járt boldogság*; Az *elsötétített* ablakon *nem ragyogott be a napfény*, és valahogy *megszűnt az a boldogság a lelkemben*; A gazdám nélküli világ egyre *szívtelenebb...*; *Azt a kint nem lehet elmondani*.

Nyelvi-stilisztikai jelenségek

A hattényezős osztályozási rend szerint (KÁDÁRNÉ 1990) az összbenyomás, a szerkezet, a stílus, a nyelvhelyesség, a helyesírás, a külalak figyelembevételét feltételezi. A nyelvhelyesség helyett a nyelvi helyesség fogalmát használom, amely résztényezőként a nyelvhelyességet is magában foglalja.

A nyelvi hibákat a nyelvi szintek szerint sorakoztatom fel, s nem teszek különbséget súlyosság tekintetében. A cél, hogy képet alkossunk a tanulók fogalmazási képességeiről.

A szóhasználat szintjén a szótévesztés különböző eseteiről beszélhetünk. Érdekes jelenség a rossz szokatlan szóképzés, a paronimikus jellegűnek tekinthető szavak összetévesztése, a kontaminálódás pl. a toldalékok összeillesztésénél.

Az egyszemű minden lépését *földmegrázkódtatás* követte – *földrengés/* Az egyszemű minden lépésére *megrázkódott a föld*; Arra gondoltam, ők lehetnek azok a lábbelik, akik ugyanúgy, mint én, *elrégiesedtek*, tönkrementek – *elhasználódtak*; nagyobb kell hogy legyen az *önakaratumk*, mint a félelmünk – *önfegyelmünk/ magabiztosságunk*.

Azt hittem akkor, hogy az élet kint a természetben mindig olyan kedves lesz felém – *kegyes* lesz irányomba; ... haja aranyszőkén bomlik a *fattyú* által megvilágított vállára – *faggyú*. ...együtt sétáltunk, lassan, komótosan, *öregúriasan* – *öregurasan, úriasan* összevonása; ...az izgalom tetőfokán az elsőt egy *orrnyival* le hagyta a második – *egy orrhosszal, egy orrhossznyival*.

A mondattani jelenségeknél álljon itt néhány példa a téves egyeztetésre, a felesleges szintetizálásra, a tartalmi-logikai hézagra, a névmás vagy névmási határozószó helytelen használatára.

Az állandósult szerkezetek alaptagját is érintheti a tévesztés.

Még nem tudom, de talán azért, mert *két barátok vagyunk* – *két barát/jó barátok vagyunk*; Viszont voltak olyan emlékek, *mit* annál inkább szerettem volna elfelejteni... – *amelyeket*; Kiderült, hogy apja kegyelmet kapott az istenektől *hazatérésre* – *hazatérhetett*; *Gazdám* túl elhamarkodottnak bizonyult – *Gazdám tette/cselekedete* túl elhamarkodottnak bizonyult; *Valamikor* ordibálnak vagy dörömbölnek, ezt nevezik ők táncnak – *van, amikor/ időnként*; Sokan jöttek nézni minket, megtapintani, *valakit* még ki is próbáltak – *van/volt (olyan), akit...*; Ám az utóbbi időben barátaim is *bőségesen* megfogyatkoztak – *ijesztően, alaposan*; Ez lett a vesztém, hogy minden embernek jó szolgálatot *teljesíttem* – *tettem*.

A szerkezetek összevegyülése szavak, szószerkezetek szintjén is előfordul, akárcsak az össze nem illő szavak összekapcsolása: *Felülmúlhatatlanul örültem, mint még soha.* – *Úgy örültem, mint még soha + Örömöm felülmúlhatatlan volt.*

Igekötő-használati jelenségeknél az igekötő elmaradása, felesleges vagy téves használata is megесik.

Láttam, hogy Odüsszeusz terve *valósulni* látszik – *megvalósulni*; Szere-tete *be*árasztotta a szobát – *el*árasztotta; Lehetséges a kontaminálódás gondolata: *el*árasztotta/betöltötte; Itt heverek a padláson elhagyatottan egyedül már sok-sok éve, viharvertségemet és kopottságomat *elt*akarta az idő porral – *bet*akarta/eltakarja a por; A félelmem leírhatatlan volt, a színemet *elf*akította a por – színem *kif*akult a portól/a *portól fakó*vá vált.

A kötőszók vagy határozószó kötőszó szerű használatát illető hibáknál a téves, a felesleges vagy a nyelvjárási jellegű jelenségeket lehet jellemzőnek

tekinteni. Még szerencse, hogy van kivel társalognom, *ellenben* rég becsavartam volna – *különben, ellenkező esetben*; Mindig este jön, *vagyis* nappal szoktam aludni – *tehát*; Poros, sötét, *de* nem egy ilyen hősies, étellel teli íjnak való – szükségtelen a kötőszó, esetleg: *vagyis*. Megvártuk, *még* odaérnek; A tábor élete nyugodt, *még* véget nem ér a csata – *míg*.

A nyelvjárási jelenségek közül főként a tájjellegű ejtést, az alaki tájszók szövegbeemelését említhetjük, de valódi tájszó is akad.

Az összes cipőt, bakancsot *katulyába* szedte össze – *skatulya*; ...*biciglire* ült – *biciklire, kerékpárra*; Ő szintén *eleibe* vigyázott rám – *eleinte*; ...*úrnöm* nappalokon-éjjeleken át *fonyt* – *font*; ...a fejemben még *mindég* élnek a régi szép emlékek – *mindig*; ... később leültek egy sarokba, valamit *sutyorogtak* – Jelentése itt: *sugdolóztak*.

A szorosabban vett nyelvhelyességi kérdések közül a mutató névmás és a névutó kapcsolatának használatában mutatkozó rendellenességeket említeném: És mindez *azmiatt*, hogy nem törődnek velem – *amiatt*. Jellemző jelenség még a felszólító mód többes szám harmadik személyében a kötőhang helytelen megválasztása (tanuljonak – tanuljanak). A *tornacipő patikaként* való megnevezése már egyértelműen a kontaktushelyzetből adódik.

Igestatisztika és szövegalkotás

A gyakorló tanár állandó küzdelmet folytat a tárgyilagosságért, megjegyzéseiben igyekszik minél pontosabban leírni, jelezni a tanuló számára fogalmazása erőnyeit és hiányosságait, s önmaga számára is súlypontozni a kritériumokat.

A statisztikai elemzés: a szószám, az összetett mondatok aránya, típusai, a mondatok telítettségi mutatói mind-mind adalékot jelentenek a kép tisztázásához. A szöveg tagolása, a gondolati egységek összekapcsolása, a mondatok tömbösödése, a mondaton belüli szinteződés, a tagmondatok közötti viszonyok, a pontos mondatszerkesztés, az adekvát nyelvi regiszter, a gazdag szókincs egyaránt hozzájárul a fogalmazásszöveg színvonalához.

Örök kérdés, hogyan lehet megfogni, milyen jellemzők összjátéka tesz egy fogalmazást színessé, szabatossá, gördülékennyé. A munkák olvasása során felmerül, vajon az igék számaránya, milyensége, változatossága hogyan befolyásolja az eredményt, s milyen viszonyban van az egyéb követelményekkel. A bizonyosság megszerzése érdekében a 36 fogalmazásban megszámláltam az igéket, három nagyobb csoportba soroltam őket: segédigék

	Tagm.	Szerk.	Tagm. terhelt.	Szósám	Segédige	Segédige össz.	%	Mediális igék	%	Cselekvő igék	%	Össz.	Ige %
1	151	1,93		567	22+3	25	17%	48	34%	70	49%	143	25%
2	83	2,76	5,05	479	8+3	11	14%	15	19%	52	67%	78	16%
3	114	1,90	4,21	580	13+9	22	23%	36	38%	38	40%	96	17%
4	74	1,76	5,04	373	4+2	6	9%	24	35%	39	57%	69	18%
5	137	2,14	5,03	690	16+13	29	23%	46	37%	50	40%	125	18%
6	113	1,79	4,73	535	12+13	25	23%	21	20%	61	57%	107	20%
7	107	2,27	4,82	516	21+11	32	32%	30	30%	38	38%	100	19%
8	107	2,97	4,78	512	19+3	22	21%	40	38%	42	40%	104	20%
9	113	2,21	5,97	675	23+9	32	28%	31	27%	50	44%	113	17%
10	79	1,75	5,72	452	10+6	16	20%	36	46%	27	34%	79	17%
11	114	2,11	4,28	488	20+5	25	27%	25	27%	44	47%	94	19%
12	94	2,29	5,23	492	14+16	30	33%	30	33%	32	35%	92	19%
13	69	2,1	5,94	410	7+3	10	17%	29	48%	21	35%	60	15%
14	63	2,42	6,98	440	7+2	9	15%	24	40%	27	45%	60	14%
15	115	1,91	4,38	505	23+4	27	27%	34	34%	40	40%	101	20%
16	138	2,46	4,65	640	19+17	36	31%	32	27%	50	42%	118	18%
17	95	3,06	5,77	480	17+7	24	31%	14	18%	40	51%	78	16%
18	110	2,55	5,31	585	13+8	21	18%	38	32%	61	51%	120	21%
	1876/ 104	2,24	5,09	9419/ 523,2		402/ 22,3	23%	553/ 30,7	32%	782/ 43,4	45%	1737	18%

	Tagm.	Szerk.	Tagm. terhelt.	Szószám	Segédige	Segédige össz.	%	Mediális igék	%	Cselekvő igék	%	Össz.	Ige %
1	56	2,15	4,50	252	6+6	12	28%	11	26%	20	47%	43	17%
2	163	2,62	4,90	800	24+13	27	19%	34	24%	83	58%	144	18%
3	108	1,96	4,87	527	13+8	21	21%	29	29%	50	50%	100	19%
4	100	2,94	4,83	483	10+8	18	19%	13	14%	63	67%	94	19%
5	51	2,21	5,72	292	7+3	10	20%	15	30%	25	50%	50	17%
6	66	2,64	5,48	362	5+4	9	17%	18	34%	26	49%	53	15%
7	59	2,26	5,49	324	8+3	11	20%	16	29%	29	52%	56	17%
8	113	2,40	4,42	500	9+7	16	16%	25	25%	61	60%	102	20%
9	92	2,62	5,01	462	6+3	9	10%	15	17%	62	72%	86	19%
10	142	1,56	4,14	588	16+7	23	17%	28	21%	83	62%	134	23%
11	91	3,37	5,31	484	12+3	15	19%	29	36%	36	45%	80	17%
12	67	2,57	5,10	342	9+9	18	28%	18	28%	28	44%	64	19%
13	91	1,78	4,94	450	7+2	9	10%	30	33%	52	57%	91	20%
14	127	1,78	3,94	506	11+7	18	20%	15	16%	59	64%	92	18%
15	63	1,75	6,17	389	7+2	9	15%	24	40%	27	45%	60	15%
16	102	1,50	5,55	567	9+6	15	19%	13	16%	52	65%	80	14%
17	85	2,93	5,30	451	10+6	16	20%	8	10%	56	70%	80	18%
18	66	1,65	5,15	340	6+6	12	20%	16	26%	33	54%	61	18%
	1642/ 91,2	2,26	5,04	8119/ 451		268/ 14,9	19%	357/ 19,8	25%	845/ 46,9	56%	1480	18%

(létigék, modális igék), mediális igék, cselekvő igék (ide kerültek a műveltető és az adekvát visszaható igék). A cselekvő és mediális igék elhatárolásánál a szándékosság/szándéktalanság volt az alapvető kritérium.¹

A táblázatokból kiolvashatjuk, hogy a fantáziafogalmazások, amelyeknek egyébként a szószáma átlagosan 70 szóval magasabb volt, mint az irányított fogalmazásoké, 11%-kal kevesebb cselekvő igét tartalmaztak, többet foglalkoztak az állapotleírással, az érzelmi momentumok hangsúlyozásával, míg a mitológiai történethez fűződő fogalmazások nagy része a cselekmény taglalásában merül ki.

Fontos mutató, hogy az igék száma átlagosan 18% mindkét osztályban. (A határtartományok pedig a 14 és a 25%.) Hasonlóan megegyezik a tagmondatok terheltsége is a két osztályban, mindkét esetben öt szó körül mozog. A határértékek: 3,75 és 6,98. Ez utóbbi két dolgozat összevetésekor azt is megállapíthatjuk, hogy akinek a tagmondat-telítettsége kicsi, jóval több igével és több szóval szerkeszti meg szövegét, míg az a dolgozat, amelynek tagmondati terheltsége a legnagyobb, kevesebb (de nem kevés) szóval él, és természetesen az igeszázalék is kicsi (14%). (Más eredményekkel való összevetéskor figyelembe kell venni, hogy ebben a felmérésben a szavak között számon tartottam a kötőszókat és a névelőket is.)

Az egyes tanulók eredményeit összevetve láthatjuk, hogy azok a dolgozatok, amelyekben az igék, s ezen belül a cselekvő igék aránya nagy, igen egyhangú, színtelen képet mutatnak. Ilyen esetben az sem segít, ha az összetett mondatok szerkesztettségi mutatója viszonylag magas. Természetesen a szóismétlés még csak ront a képen.

„Mikor hazaértek egy szép új dobozt láttam a kisfiúnál. A dobozból egy másik gyönyörű patikát vett ki és azt csodálta mindenki. Engemet senki se nézett meg. Mindenki az új lábbelit csodálta. Először én is örültem, hogy végre nem engem használnak, de belegondoltam a régi szép időkbe, amikor még engem is ugyanúgy szerettek, meg csodáltak, mindenki szeretett. Elszomorodtam, hogy most már az új patikát fogják használni, és nem engem.”

A fenti szövegrészben 13 ige fordul elő, s ezekből három megismétlődik, egy háromszor is, s ennek megfelelően a mondanivaló kifejtése is igen sekélyesre, monotonra sikeredik, ami a dolgozat többi részére is vonatkozik. (Mutatói: Tagmondatszám: 110, a tagmondatok telítettsége: 5,1 szó, az igék

¹ A segédigékhez a létigét és a modális tartalmú igéket soroltam. Pl. *tud, akar, szeret, bír* stb. A cselekvők alatt értem a cselekvő jelentésű visszahatókat és a műveltető igéket is.

száma 120 (a szószám 21%-a), megoszlásuk: 21–38–61. Az első táblázatban a 18 tételnél vizsgálhatók meg az adatok.)

Ha a táblázatokat tanulmányozzuk, megállapíthatjuk, hogy az igék és a tagmondatok száma általában nem nagyon tér el egymástól, ez természetes is, a mondatok általában predikatív viszonyra épülnek. Ha sok a tagolatlan mondat, vagy a nullmorfémás létige, akkor kisebb az igehányalék. Egy ilyen dolgozathoz olvashatunk alább egy részletet, amelyben azonban azt is tapasztalhatjuk, hogy a témavezetése kitűnő, a hőst szemléletesen bemutatja, a személyes attitűd sem hiányzik, életbölcselet is belengi. A központozással ugyan nem törődik, de ügyesen variálja a mondat típusokat, s a tagmondaton belüli szinteződés is színvonalas fogalmazási képességről árulkodik, hisz a szó szerkezetláncok szemléletesen megfestik a leírt hőst, s bekapcsolják magát az elbeszélőt is a történetbe.

„A hős, ki legyőzött most megmutatja magát. Nem is lehet ennél csattanósabb befejezése az életnek. Egy gyertyát keres, majd meggyújtja és csak úgy lefekszik, a még nála is piszkosabb rongyokra. Haja aranyszőkén bomlik a fattyú által megvilágított vállára. Szeme tengerkéken ragyog és hullámszik. Karizma megdagad, majd egy hanyag mozdulattal ledobja magáról az én véremtől mocskos mellpajzsát. Micsoda ember! Milyen szabályos, milyen tökéletes! Szinte isteni! És ha én nem tudom, majd az élet vasökle fogja leverni ajkáról az elégedett, elbizakodott mosolyt.” (A második táblázat 16. sorában olvashatók a részletes adatok.)

Sajnos egy-egy mutató magában nem szolgál biztos fogódzókkal. A második táblázat ötödik dolgozatának szerkesztettségi mutatója: 2,21, a tagmondatok terheltsége 5,72. Mindez ígéretes, ha azonban beleolvassuk a fogalmazásba, nyilvánvalóvá válik, hogy szerkesztésről csak idézőjelben beszélhetünk. A tagmondatok és a mondatok közötti kapcsolóelemek hiányoznak, vagy szerencsétlenül vannak megválasztva. Szervetlen és szervezetlen a munka, az időviszonyok kaotikusak, se konnexitás, se kohézió tekintetében nem jeleskedik a dolgozat. A helyzetet a gyenge helyesírás még csak súlyosbítja, persze szószám tekintetében is a legszerényebbek közé tartozik ez a fogalmazás.

„A sötétségből csak a melettem levő csodás fehér paripát és egy arany harci szekeret láttam. De hol is vagyok tulajdonképpen? A mosmá látom az ellenségénél vagyok Akhilleusz sátrát rajta a zászlót és mellette lévő híres pajzsát láttam, amelyet Héphaisztosz készített neki. És a sátor mögött lobog tűz, amelyet az örvendező katonák ülltek körül, mulataknak, s biztos valamelyiknek születésnapja van.”

Összegzés

A szövegértelmezés és szövegalkotás kutatása egyaránt fontos és sürgető feladat, ez utóbbi némileg háttérbe szorult az előbbivel szemben. A szövegértelmezés előtérbe kerülését a szövegalkotás rovására a fogalmazási mutatók kritériumainak kiforrotlansága, elkészítésének időigényessége mellett az is okozhatja, hogy egyre nyilvánvalóbb, hogy rengeteg információt kell feldolgozni, megemészteni nap mint nap, s egyre kevesebb helyen mutatkozik igény a szövegalkotásra.

Egy ötéves kutatási ciklusban azt tűztem ki célul, hogy megkísérlek eredményeket felmutatni (elsősorban) középiskolás tanulók fogalmazási képességével kapcsolatban. Korábbi dolgozatom folytatásában most a tartalomformálás, egyes érzelmi motívumok kidolgozása, a nyelvi hiányosságok feltérképezése, a szöveg összhatását biztosító mutatók összefüggéseivel igyekeztem rámutatni egyfelől a probléma összetettségére, másfelől bizonyos statisztikák és korpuszok felmutatásával összevetési alapot teremteni a magam számára és más kutatások részére. A munkának mindenképp érdekes eredménye volt az igehasználtság sajátosságainak a feltárása is, annak a feltételezésnek a beigazolódása, hogy a saját sors történetet egy tárgy szerepében leíró fantáziafogalmazás sokkal kisebb mértékben fog a cselekvőjellegre – és így a cselekvő igeekre támaszkodni, mint a közismert történethez kötődő munkák, melyek esetében nyilvánvaló, hogy történetmesélésre sarkall az irodalmi anyag.

A fogalmazáskutatás fellendüléséhez a számítógépes programok kidolgozása és alkalmazása is múlhatatlanul fontos lenne, mivel talán könnyebben juthatnánk kézzelfogható eredményekhez, ha lenne egy ilyen programfejlesztéshez kapacitás és érdeklődés. Ez az írástudók felelőssége a jövőendő írástudó nemzedékek kinevelése érdekében.

Irodalom

- CSÁKBERÉNYINÉ TÓTH Klára (2007): Fogalmazási jellemzők kisiskolás korban. Könyv és Nevelés. 4. <http://olvasas.opkm.hu/index.php?menuId=125&action=article&id=856> (2012. aug. 7.)
- B. FEJES Katalin (1981): Egy korosztály írásbeli nyelvhasználatának alakulása. Szövegvizsgálat 3–5. osztályban. Tankönyvkiadó, Budapest
- JAKAB Edit (1983): Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata 7–8. osztályos általános iskolai tanulók elbeszélő fogalmazásaiban. Magyartanítás, 2. 86–95.

- KÁDÁRNÉ FÜLÖP Judit (1990): Hogyan írnak a tizenévesek: Az IEA fogalmazás-vizsgálat Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Budapest
- KATONA Edit (2011): Kilencedikes tanulók fogalmazásainak szöveg- és mondat-tani vizsgálata. *Hungarológiai Közlemények, Újvidék*, 4. 131–144.
- MAJOR Hajnalka (2010): Hogyan érvelnek a tizenévesek? http://linguistics.elte.hu/studies/fuk/fuk10/Hogyan%20%E9rvelnek%20a%20tizen%E9vesek_MAJOR.pdf (2012. aug. 7.)
- MOLNAR Edit Katalin (2000): A fogalmazási képesség fejlődésének mérése. *Iskolakultúra*, 8. 49–59.
- MOLNÁR Edit Katalin (2002) Az írásbeli szövegalkotás. = Csapó Benő (szerk.): *Az iskolai műveltség*. Osiris Kiadó, Budapest, 193–216.
- SZIKSZAINÉ NAGY Irma (1999): *Leíró magyar szöveg*, Osiris Kiadó, Budapest

RESEARCH INTO CHARACTERISTICS OF CONTENT AND LANGUAGE USE OF FIRST YEAR GYMNASIUM STUDENTS

The author continues her earlier research into the characteristics of secondary school students' compositions when describing interesting personal experiences. The purpose of this paper is twofold: first to show how the content is organized, how the emotional motives are treated, and also, the linguistic and stylistic characteristics of the text. The second aim is to analyse the validity of the statistical indicators, and discusses the impact of skills or their lack on writing using sample compositions.

Keywords: organization of content, structure, describing emotions, linguistic characteristics, use of verbs.